

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE

DUMITRU BĂRBOS

***MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU ȘI RAPORTURILE
ROMÂNNO-SLAVE***

Rezumatul tezei de doctorat

Conducător științific:
Prof. univ. dr. Onufrie Vințeler

2011

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

Cuprins

Introducere

I. ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA DE FORMARE A TÂNĂRULUI MIHAIL ȘTEFĂNESCU (PREZENTARE GENERALĂ)

- 1.1. Consolidarea învățământului românesc în secolul al XIX-lea
- 1.2. Circumstanțele înființării Seminarului de la Socola – fondator Mitropolitul Veniamin Costache
- 1.3. Istoria zbuciumată a funcționării Seminarului
- 1.4. Autoritarismul manifestat la seminarul de la Socola –Mitropolitul Meletie Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 1.5. Reforma Seminarului – Filaret Scriban
- 1.6.Întemeietorul Academiei din Kiev, Petru Movilă
- 1.7.Antecesorii laici de marcă ai lui Melchisedec în spațiul cultural rusesc
- 1.8.Antecesorii duhovnicești: Filaret Scriban, Teoctist Scriban
- 1.9.Viața și familia lui Mihail Ștefănescu
- 1.10. Exilul la adevărata Academie a neamului românesc, Mănăstirea Neamț
- 1.11. Perioada Kieviană în ctitoria Mitropolitului Petru Movilă– o confirmare valorică a lui Melchisedec în spațiul cultural est – european
- 1.12. Concluzii

Bibliografie

II. MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU IERARHUL

- 2.1.Ierarh de marcă al Bisericii
- 2.2.Episcop la Huși (1861-1864)
- 2.3.Episcop al Dunării de Jos (1864 – 1879)
- 2.4.Membru al Academiei Române
- 2.5. Episcop de Roman (1879 – 1892)
- 2.6. Reprezentant al diplomației românești peste hotare

- 2.7. Acuze nefondate la adresa episcopului
- 2.8. Rolul determinant în cadrul Sfântului Sinod
- 2.9. Răspunsul către Patriarhia Ecumenică
- 2.10. Proiect pentru revizuirea cărților bisericești
- 2.11. Militant pentru dezvoltarea și organizarea învățământului românesc
- 2.12. Unirea Principatelor și dezideratele clericale ale episcopului
- 2.13. Alături de Kogălniceanu, militant pentru reforme
- 2.14. Melchisedec oratorul
- 2.15. Concluzii

Bibliografia

III. MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU – ISTORIC ȘI FILOLOG

- 3.1. Importanța scrierilor slave pentru istoriografia română
- 3.2. Literatura veche în mediul monastic din Moldova
- 3.3. Activitatea culturală a starețului Paisie și a ucenicilor săi în Moldova
- 3.4. Manuscrise și cărți slave cercetate de Melchisedec Ștefănescu
- 3.5. Preocupările lui Melchisedec pentru documentele slave în cele două monografii
- 3.6. Aspecte culturale în *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire după documentele Episcopiei și alte monumente ale Terrei*
- 3.7. Aspecte culturale în *Cronica Romanului și a Episcopiei de Romanu compusă după documente naționale-române și străine, edite și inedite*
- 3.8. Indice de cuvinte și expresii din *Cronica Romanului*
- 3.9. Concluzii

Bibliografie

IV. ROLUL CĂRTURARULUI MELCHISEDEC ÎN EDUCAREA ȘI APĂRAREA NAȚIUNII

- 4.1. Opera integrală a lui Melchisedec
- 4.2. Publicistica – aspecte generale
- 4.3. Specii publicistice

4.4. Conținuturi informative

4.5. Surse istorice inedite – Biserica Ortodoxă, apărătoare a națiunii și culturii române

4.6. Poziția lui Melchisedec față de schisma răscolnicilor

4.7. Poziția lui Melchisedec împotriva unui prozelitism deșănțat

4.8. Nonconcordanța dintre doctrina protestantă și mesajul biblic

4.9. Rolul reformator al episcopului în dezvoltarea și promovarea învățământului superior românesc

4.10. O imagine obiectivă asupra stării preoțimii române

DIVERSITATEA DE STILURI

CONSIDERAȚII FINALE

Melchisedec Ștefănescu și Bartolomeu Anania

Bibliografie

ANEXE

Concluzii:

Melchisedec Ștefănescu și raporturile româno-slave

Cuvinte-cheie

importanța cercetărilor sale în domeniul literaturii vechi, limbă și literatură românească, promovarea culturii naționale, proiectele sinodului, limba română ca factor al consolidării unității neamului, făuritor de istorie, manuscrise interne și externe, cărți de cult, rapoarte și proiecte

Rezumat

Teza noastră de doctorat, *Melchisedec Ștefănescu și raporturile româno-slave*, constituie o monografie despre personalitatea culturală complexă a Episcopului Melchisedec.

Activitatea desfășurată pe multiple planuri a Episcopului romașcan a preocupat diverși cercetători; primul studiu, în ordine cronologică, este cel întocmit de Ioan Kalinderiu, *Episcopul Melchisedec. Discurs de recepțiune, Cu răspunsul D-lui Dimitrie A.Sturza*, al doilea este cel al lui Constantin C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec. Studiu asupra vieții și activității lui. Cu un portret și eserpte din corespondență*, la care se adaugă altele mai recente. Vasta sa activitate constituie un domeniu de cercetare în care sunt relevate noi fapte ale ilustrului cărturar. În persoanlitatea sa, se îmbină armonios chipul dascălului, al ierarhului, al omului de cultură și, nu în ultimul rând, cel al militantului pentru unitate națională.

Fiecare cercetare științifică dorește să aducă ceva nou, să surprindă elemente care nu au mai fost tratate. S-au spus foarte multe despre Melchisedec ca militant pentru unire, despre rolul pe care l-a jucat ca ierarh al Bisericii, ca teolog, însă noi considerăm ca s-a spus foarte puțin despre **importanța cercetărilor sale în domeniul literaturii vechi**. Studiul hrisoavelor și uricelor constituie o parte însemnată din trecutul nostru, care ar fi putut rămămâne necunoscută. Acestea sunt considerate un adevărat tezaur **de limbă și**

literatură românească. În baza lor au fost stabilite influențele pe care medio-bulgara, sârba, rusa, ucraineana le-au avut asupra limbii române. Prin aceste dovezi istorico-filologice s-a demonstrat rolul pe care l-a avut slavona în cultura noastră și s-au putut reconstitui raporturile noastre istorice cu slavi. Bogatul material cercetat de Melchisedec constituie suportul științific al studiilor, al articolelor și al monografiilor sale.

Cercetările în acest domeniu au fost apreciate de importanți slaviști precum I. Bogdan și Gheorghe Mihăilă, care îl așază pe Melchisedec alături de Hasdeu, contemporan și coleg în Academia Română.

Teza noastră de doctorat a pus în valoare această preocupare a episcopului cărturar, latură importantă a cercetărilor sale, care necesită o aprofundare.

Prin urmare, lucrarea noastră este structurată în patru capitole după cum urmează:

I. ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA DE FORMARE A TÂNĂRULUI MIHAIL ȘTEFĂNESCU (PREZENTARE GENERALĂ) II. MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU – IERARHUL III. MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU – ISTORIC ȘI FILOLOG IV. ROLUL CĂRTURARULUI MELCHISEDEC ÎN EDUCAREA ȘI APĂRAREA NAȚIUNII. Fiecare capitol relevă câteva dominante care constituie, împreună cu conținuturile celorlalte capitole, un interesant itinerar al reconstituirii personalității sale multilaterale.

Primul capitol, ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA DE FORMARE A TÂNĂRULUI MIHAIL ȘTEFĂNESCU (PREZENTARE GENERALĂ), se referă la programele educativ și didactic al epocii, surprinzând strădania personalităților vremii de a organiza învățământul românesc. Melchisedec își va da seamă că atât conținutul învățământului teologic ortodox cât și cel laic, trebuie adaptate noilor cerințe ale epocii.

Un fenomen aparte în plan educațional se manifestă odată cu apariția domniilor fanariote, când au luat ființă, în cele două capitale, Academiile grecești, care au drept scop, deznaționalizarea evidentă a învățăceilor, conform politicii domnilor fanarioți. Însă larga cunoaștere și folosirea a limbii eline au oferit deschidere către literatura și gândirea apuseană. Pe lângă literatura de factură religioasă pătrunde în învățământul românesc și literatură laică. Astfel se asistă în Principate, la apariția ideilor umaniste ale epocii față de care clerul a manifestat un viu interes și o deosebită receptivitate și care au slujit drept

instrument efectiv de inovație, având un rol deosebit în gândirea politică românească, soluțiile propuse.

Melchisedec, preocupat de învățământul românesc, a militat pentru **promovarea culturii naționale**. Însă a recunoscut rolul pe care l-au jucat școlile grecești și cele slavone în Principate, prin intermediul cărora românii intră în contact cu literatura clasică. Sub influența ideilor progresiste ale vremii și cu contribuția unor preoți-cărturari se consolidează învățământul ortodox în limba română, important factor de emancipare națională.

În Moldova, starea culturală a clerului va cunoaște o nouă etapă odată cu înscăunarea Episcopului de Roman, Veniamin Costachi, ca mitropolit. Printre primele măsuri luate de acesta sunt cele legate de școală; acestuia i se datorează înființarea Seminarului de la Socola, instituție care va contribui la formarea viitorilor clerici și dascăli pentru școlile românești.

Seminarul a suferit multe reforme, iar printre reformatori se numără și Filaret Scriban, sub grija căruia, tânărul Mihail Ștefănescu, înscris în 1834 la Seminar, își definitivează studiile, fiind recrutat mai întâi ca inspector, iar mai târziu ca profesor.

Plecarea la studii, în Kiev, 1848, constituie o nouă etapă în viața lui Melchisedec. Cei trei ani petrecuți în Academia Duhovnicească, ctitorită de Petru Movilă, vor contribui la formarea dascălului și a ierarhului de mai târziu. Protosinghelul a folosit cu multă eficiență timpul petrecut în prestigioasa instituție, iar rezultatele se vor vedea odată cu întoarcerea sa în țară. Melchisedec se va număra printre românii clerici sau laici care au contribuit la promovarea culturii și a reformei învățământului din Kiev și Rusia. Pentru aceasta este de ajuns să amintim numele celui care a întemeiat Academia Duhovnicească din Kiev, Petru Movilă.

Întors în țară, Melchisedec contribuie activ la reforma învățământului românesc, mai întâi la Socola, în calitate de profesor, la Huși, ca rector, la Galați și Roman în calitate de ierarh.

Capitolul al II-lea, MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU – IERARHUL, complementar primului, surprinde activitatea lui în plan ierarhic bisericesc. După ce trece prin toate treptele monahale, este ales ca arhiepiscop și numele său este legat de trei scaune episcopale: Locotenent de Episcop la Huși (1861 – 1864), Episcop al Dunării de jos

(1864 – 1879) și Episcop al Romanului(1879 – 1892). Păstorește cele trei eparhii, ridicându-le prestigiul duhovnicesc și cultural, ocupându-se intens de latura administrativă.

Bogata sa activitate culturală materializată în monografii, articole, în prelegeri etc. a condus la alegerea sa în Academia Română. În ședința din 10 septembrie 1870, V.A. Urechia, I.C. Massim și G. Sion propun alegerea Preasfinției sale Episcopul Melchisedec în Academia Română, iar președintele A. T. Laurian îl proclamă pe Episcopul Dunării de Jos membru. Alegerea sa meritorie o dovedesc materialele prezentate în cadrul ședințelor Academiei: *O vizită la câteva mănăstiri din Bucovina, Despre icoanele miraculoase de la Athos de proveniență românească, Cronica lui Huru, Viața și scrierile lui Grigorie Țamblacu, Istoricul Bisericii Trei Ierarhi din Iași, O excursie în Bulgaria, Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova, Cuvânt pentru școala și Biserica Română* etc. la care se adaugă luările de cuvânt și prezența în numeroase comisii.

O altă latură a activității Episcopului Melchisedec este cea diplomatică. În 1868, alături de Ioan Cantacuzino, este trimis într-o misiune diplomatică în Rusia, ca reprezentanți ai Regelui Carol I. În ședința din 27 iunie 1875 a Sfântului Sinod Melchisedec împreună cu Episcopul Ghenadie este desemnat să reprezinte Biserica Ortodoxă Română, la conferința de la Bonn, la care se adaugă vizitele făcute în Bulgaria (1844) și Chișinău (1885).

Prezența sa în Sfântul Sinod. A fost una decisivă, a redactat **cărți de cult, rapoarte și proiecte** de legi cu privire la învățământ, la situația clerului și a monahilor, a întocmit răspunsuri adresate diferitelor Biserici, în special Patriarhiei de la Constantinopol. Membrii Sfântului Sinod l-au desemnat să facă parte din comisii importante, prin urmare, aproape toate **proiectele sinodului** au fost întocmite sau propuse de Melchisedec.

Au existat câteva momente decisive, când Biserica trebuia să se pronunțe în privința unor probleme majore, iar propunerile și concluziile Episcopului de Roman au fost hotărâtoare. Amintim câteva dintre acestea:

- în ședința din 17 decembrie, Melchisedec ridică problema cărților de cult și corectarea lor *din punctul de vedere al limbei*. La editarea acestor cărți trebuie să se aibă

în vedere traducerile ce s-au făcut în românește de-a lungul timpului. Propune Sinodului următoarele cărți pentru a fi publicate: *Liturghier arhieresc*, *Omiliile Sfântului Ioan Crisostom*, *Carte de Te-deum* și traducerea revizuită a *Pidalionului*;

- la 11 mai 1874, Melchisedec întocmește un proiect care privește monopolul lumânărilor de ceară;

- în ședința din 28 mai, propune un regulament privind jurământul preoților, iar în 29 mai, din același an, a prezentat proiectul de lege privind sărbătorile bisericești și naționale;

- atenția sa se îndreaptă și spre școlile de teologie și în acest sens înaintează în 11 noiembrie 1874, un proiect de lege pentru învățământul seminarial;

- pentru prima dată, în sinod, la propunerea sa este luată în discuție salarizarea preoților, iar în ședința din 8 decembrie, prezintă un proiect pentru salarizarea acestora;

- pentru a rămâne activitatea Sfântului Sinod ca mărturie, impune în ședința din 14 mai 1876, publicarea proceselor-verbale.

Reformele din timpul lui Cuza au vizat și Biserica. Prin decretul din 1864, în primul capitol, art. I, se arată că Biserica Ortodoxă Română este independentă de orice autoritate străină, însă rămâne în unitate dogmatică cu Patriarhia Ecumenică și cu celelalte Biserici surori. O altă măsură propusă de Melchisedec este cea legată de secularizarea averilor mănăstirești, deoarece abuzurile ierarhilor străini au provocat mari prejudicii bisericii. Proiectele cu referire la toate reformele bisericești, din timpul lui Cuza, au la bază gândirea lui Melchisedec.

Apropierea dintre Cuza și Melchisedec a fost posibilă datorită crezului comun, politic și religios. Cuza, prin statutul ce i l-a oferit scaunul domnesc, s-a dovedit a fi un apărător al credinței strămoșești, al idealurilor și unității naționale, iar Melchisedec din anvonul Bisericii a pledat pentru unitatea neamului adresându-se tuturor categoriilor sociale. La Huși, în 25 iunie, viitorul episcop rostește în catedrală faimosul cuvânt pentru unire, *Jertfă pentru unirea Principatelor*, în care împletește spiritul creștin cu cel național patriotic, transpunând în limbaj teologic necesitatea unității.

Alegerea lui Melchisedec ca ministru al cultelor în guvernul unionist, propusă de Kogălniceanu și aprobată de Cuza, nu este aleatorie sau determinată de relațiile de prietenie dintre cei doi cărturari, ci de valoarea culturală a Episcopului, confirmată de

părerile lui Nicolae Iorga care îl numește pe Melchisedec „bărbat cu o chemare științifică netăgăduită”, și de cele ale lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care scrie despre Episcopul Melchisedec: „...a fost bărbatul cel mai cu știință printre prelații contemporani...”.

Capitolul al III-lea, MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU – ISTORIC ȘI FILOLOG, pune în lumină activitatea culturală a ierarhului romașcan. Preocuparea lui Melchisedec pentru literatura veche constituie un moment important dedicat studiului științific al limbii slavone și al pătrunderii acesteia în spațiul cultural românesc. Academicianul Mircea Păcurariu este de părere că începând cu sec. al X-lea, pe teritoriul locuit de români, mai existau slavi, prin urmare în această perioadă este introdusă *Liturghia slavă* în cadrul cultului și odată cu aceasta apare întreaga literatură de factură religioasă. Lipsa cărților de cult în limba română a favorizat pătrunderea cărților slavone, copiate și traduse mai târziu. În cadrul cultului, slavona devine oficială în Principate, precum latina pentru apuseni. Este important de menționat că pătrunderea slavonei în cult nu s-a făcut sub presiuni politice, ci datorită vecinătății cu popoarele slave; aceasta nu a fost însușită de populație, rămânând o limbă a bisericii și a cancelariilor domnești. Documentele păstrate din sec. XIII, până în sec. XVII-lea sau ulterioare acestora, au intrat în aria preocupărilor științifice ale Episcopului Melchisedec.

Manuscrisele cercetate, aflate în bibliotecile și arhivele noastre, sunt împărțite în două grupe: **interne**, scrise pe teritoriul țării noastre, și **externe**, scrise în Bulgaria, Serbia, Ucraina, Rusia, Muntele Athos, pătrunse la noi prin intermediul călugărilor.

La noi, Melchisedec arată că slavona românească are la bază slavona medio-bulgară, cu influențe zonale sârbești pentru Țara Românească și în parte pentru Transilvania, și ruso-ucrainene pentru Moldova, la care se adaugă și elementul autohton. În textele românești slavona a suferit influența limbii române, ceea ce a condus la apariția slavonei românești. După cum o arată unele inscripții pe teritoriul țării noastre, cercetate de Melchisedec, slavona pătrunde în cultura română în sec. al X-lea, iar într-o formă mai nouă începând cu sec. al XIV-lea, aceasta este răspândită în biserici, în mănăstiri și în cancelariile domnești, cristalizându-se concomitent cu formarea statelor feudale românești.

Textul acestor scrieri este un autentic izvor istoric privind trecutul nostru. Melchisedec, prin munca sa, a adus la lumină dovezi concludente din trecutul nostru, prin

documente, notițe de istorie, vieți de sfinți, cercetate din originalele slavone sau din traduceri. Cunoscător al limbilor franceză, germană, greacă, latină, al limbii rusești și paleoslave, a cercetat vechi manuscrise românești și străine. El menționează că există multe evenimente consemnate de români și străini, dar nu avem o istorie, iar când aceste documente se vor scoate la lumină și se vor studia de oameni competenți, se va vedea viața și activitatea națiunii române. În acest sens îl considerăm **făuritor de istorie**, prin documentele cercetate.

Locul unde s-a format și s-a cristalizat literatura noastră veche este cel monastic. Aici au fost aduse, copiate și traduse manuscrise de factură religioasă prin osteneala călugărilor știutori de carte

La Mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț, Melchisedec descoperă vechi manuscrise printre care și cele paisiene. Manuscrisele de la Neamț le publică într-un catalog care cuprinde un număr de 100 manuscrise și 66 de cărți, majoritatea lor fiind redactate în sârbă, iar în mare parte acestea sunt cărți de cult: *Evanghelie, Mineie, Psaltire, Octoih, Apostol, Cărți de Tipic, Triod* sau scrieri ale sfinților părinți.

Un alt manuscris pus în valoare de Melchisedec sunt *Didahiile sau Predicile Mitropolitului Antim Ivireanu*. Meritul lui Melchisedec nu este numai acela că a salvat un manuscris de valoare care putea foarte simplu să se risipească, ci și faptul că l-a studiat cu mare atenție și a adus argumente logice bine documentate, în vederea autentificării acestuia. Analiza textului îl face pe Melchisedec să afirme că autorul, Antim Ivireanu, este un bun lingvist și cunoscător al scrierilor patristice, iar textele din respectivul manuscris sunt bine traduse din limbile lor de origine, deși limba română literară era atunci la începuturi. Melchisedec vede în aceste *Didahii* un mare câștig, atât pentru literatură, cât și pentru modelul de predici în limba română.

În cele două monografii, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire dupre documentele Episcopiei și alte monumente ale Terei*, și *Cronica Romanului și a Episcopiei de Romanu compusă după documente naționale-române și străine, editate și inedite* prezintă figuri de ierarhi, boieri și domni, oglindite în urice. Din aceste hrisoave Melchisedec înnoadă firul istoric al locurilor, dând viață personajelor, prin felul aparte cum relatează evenimentele consemnate.

Analizând din punct de vedere lingvistic, aceste documente întâlnim aici elemente de toponimie, patronime, Episcopul arătând filiera prin care au pătruns la noi unele cuvinte, evidențiind influențele pe care le-a suferit limba română.

În **ultimul capitol**, ROLUL CĂRTURARULUI MELCHISEDEC ÎN EDUCAREA ȘI APĂRAREA NAȚIUNII, am încercat să punem în valoare activitatea scriitoricească a ierarhului, activitate materializată în numeroase studii, articole, monografii și discursuri. Pe baza listei de lucrări întocmită de Ioan Kalinderiu, Constantin C. Diculescu și Constantin Mosor, am făcut o **clasificare pe domenii** după cum urmează: **lucrări teologice, lucrări de istorie, monografii, studii și articole teologice** etc.

Activitatea scriitoricească a episcopului romașcan, nu poate fi despărțită de contextul socio-politic al veacului al XIX-lea, având menirea să îmbărbăteze spiritele dornice de unitate și independență, să glorifice fiecare redută nou-cucerită pentru obținerea individualității și a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Prin articolele și studiile sale se certifică capacitatea lui Melchisedec de a se solidariza prin intermediul scrisului, cu conștiințele tuturor preoților ortodocși, pentru realizarea dezideratelor naționale și religioase.

Publicistica lui Melchisedec este un laborator al creației sale, în care se exprimă unele idei schițate, regăsite, sau dezvoltate în operele sale. Stilul publicistic al lui Melchisedec, identificat în diverse texte, este greu definibil, având caracteristici apropiate când de stilul administrativ, prin împărțirea pe articole, când de stilul științific, prin folosirea atentă a vocabularului specific acestui domeniu, când de cel beletristic, prin exprimarea elevată. De aceea le considerăm texte mixte sau intersectoriale, idee care poate fi întărită prin numeroase argumente lingvistice.

Funcțiile dominante ale textelor ierarhului-cărturar sunt cea informativ referențială și cea persuasivă, dar frecvent își face simțită prezența și cea expresivă. Melchisedec pune, de asemenea, în valoare resursele de autenticitate și atractivitate ale elementelor populare, familiare, neologice, chiar ale celor regionale, argotice sau ale jargoanelor. Preia, din nevoia adaptării la tema materialelor publicistice, elemente proprii celorlalte stiluri (mai ales dintre cele cu grad minim sau mediu de specializare), cărora le dă, frecvent, accepțiuni noi. Are așadar un rol activ în îmbogățirea și diversificarea limbii.

Se numără printre cărturarii români care au realizat numeroase opere cu caracter istoric, referitoare la istoria Bisericii românilor, lăsând un manuscris propriu de Istorie Universală. Vasta sa cultură filologică, cunoștințele sale, mai ales cele de slavistică, dau nota de originalitate lucrărilor. Materialele prezentate în cadrul Academiei au primit, în mare parte, acreditarea academică, chiar dacă, uneori, nu se aflau în consonanță cu cele ale lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care era considerat o autoritate enciclopedică.

Episcopul moldovean, pasionat de descoperirea și valorificarea vechilor documente, are meritul de a fi pus în valoare numeroase documente slavone, care nu privesc numai istoria Bisericii, ci și istoria poporului român și a popoarelor vecine.

În partea finală a lucrării, am considerat că între cei doi mari ierarhi-cărturari ai Bisericii, Melchisedec și Valeriu Anania, despărțiți de un interval mare de timp, există multe asemănări, deși au trăit în perioade diferite, amândoi putând fi numiți promotori și apărători ai neamului prin cultură. Numele lor se înscriu în rândul marilor personalități culturale pe care i-a avut poporul român. Ceea ce Melchisedec a lăsat în testamentul său a dus mai departe Valeriu Anania, lăsând amândoi posterității bibliotecile personale, acte, scrisori, opere personale de mare importanță pentru cultura română.

Bibliografia selectivă

1. ADAMESCU, Gheorghe, *Istoria Seminariului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904.
2. ASACHI, Gheorghe, *Cvestia învățătorei publice în Principatul Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1858.
3. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Academia Mihăileană (1835- 1848)*, Ed. Junimea, Iași, 1987.
4. BÂRSEANU, Andrei, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1902.
5. BERINDEI, Dan (coord.), *ISTORIA ROMÂNILOR VOL. VII, TOM I CONSTITUIREA ROMÂNIEI MODERNE*, Ed. Enciclopedică, București, 2003.
6. BEZVICONI, Gheorghe, *Contribuția românilor la fondarea a patru universități din Rusia (Profiluri de ieri și de azi)*, București, 1943.
7. BODOGAE, Teodor, *Ajutoare românești la Mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.
8. BOGDAN, Ioan, *Însemnătatea Studiilor slave pentru români*, București, Ed. Librăriei Socecu, Calea Victoriei, 21.
9. CAPIDAN, Th., *Raporturile lingvistice slavo-române. „Dacoromania”*, vol III, 1932.
10. CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ed. Minerva, București, 1986.
11. CETERICOV, Sergheie, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului, viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, Ed. a II-a, Ed. Nemira, 2002.
12. CIOBANU, Ștefan, *Istoria Literaturii Vechi*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1992.
13. COLIN, Angela, *Contribuția clerului din Principatele Române la afirmarea școlii naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. XV, București, 2002.
14. COMAN I. G., *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Derwent, 1999.

15. CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Relații culturale româno-ruse*, Ed. Academiei R.P.R. 1954.
16. COVALCIC, Marius, *Petru Movilă și raporturile slavilor de est cu Țările Române*, Teză de doctorat, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2005.
17. *Cuvinte din Cuvânt. Omilii inedite*, Texte transliterate și diortosite de Arhim. Pimen Costea, Arhiepiscopia Romanului, *Filocalia*, Roman, 2011.
18. DAN, D. *Liopvenii din Bucovina*, „Candela”, Cernăuți 1894.
19. DICULESCU, Constantin C., *Episcopul Melchisedec studiu asupra vieții și activității lui cu un portret și escerpte din corespondență*. București, Tipografia „Cărților Bisericești”, 1908.
20. DINCĂ, Gheorghe, *Episcopul Melchisedec, viața și faptele*, Ed. „Cartea Românească”, București, f. a.
21. *Domnitori și ierarhii Țării Românești – ctitoriile și mormintele lor*, Ed. *Cuvântul Vieții* a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, 2009.
22. *DOMNITORI ȘI IERARHII ȚĂRII ROMÂNEȘTI-Ctitoriile și mormintele lor*-Ed. *Cuvântul Vieții* a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, 2009.
23. EFTIMIE, cuvânt introductiv, *La sărbătoarea împlinirii a o sută de ani de la trecerea din viață a celui ce a fost vrednicul Episcop al Romanului, Episcop Melchisedec*. „Cronica Romanului”, Academician Melchisedec Ștefănescu.
24. ERBICEANU, Constantin, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888.
25. ERBICEANU, Constantin, *Istoricul Seminarului Veniamin din monastirea Socola, fondat la 1804*, Tipo-Litografia H. Goldner, Str. Primăriei, Iași, 1885.
26. FURTUNĂ, Dumitru, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, Ed. Neamul Românesc, 1915.
27. GÂRBOVICEANU, P., *Biserica Ortodoxă și cultele străine din Regatul Român*, București, 1904.
28. GHEORGHIȚĂ, Ilie, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Neamț, 1946.
29. GHERONTIE, episcopul Constanței, *Melchisedec Zugrăvit de câțiva dintre ucenicii săi*, Tipografia sfintei Mănăstiri Cernica – Ilfov, 1939.

30. GHIDEANU, Teodor, *Melchisedec lumina ortodoxiei românești*, Ed. Mușatină, Roman, 2009.
31. HURJUI, Nicolae, *Atitudinea Episcopului Melchisedec față de prozelitism*. În Cronica Romanului IV. Academician Melchisedec Ștefănescu, Episcop al Romanului. Volum omagial dedica comemorării a unui veac de la moartea sa. 1892 – 1992.
32. IONIȚĂ, Alexandru M., *Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și Episcopul Academician Melchisedec Ștefănescu în slujba idealului național*, în lucrarea *Din trecutul Bisericii și a Patriei noastre*, EX PONTO, Constanța, 2001.
33. IONIȚĂ, Alexandru M., *Episcopul Melchisedec al Romanului viața și activitatea (1822-1892)*, Teză de doctorat, Constanța, 1999.
34. IORDAN, I., *Toponimie românească*, București, 1963.
35. IORDĂCHESCU, Valeriu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Iași*, în „Anuarul Seminarului Veniamin Costache din Iași”, anii 1921 – 1927.
36. IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, vol.II, revăzută și adăugită, Editura Ministerului de culte, București, 1930.
37. IORGA, Nicolae, *Oameni care au fost*, București, Fundația Pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935.
38. *ISTORIA ROMÂNILOR VOL. VI ROMÂNII ÎNTRE EPOCA CLASICĂ ȘI EUROPA LUMINILOR*, coordonatori: Dr. Paul CERNOVEANU, Membru de onoare al Academiei Române, Prof. Univ. Nicolae EDROIU, Ed. Enciclopedică, București, 2002.
39. KALINDERU, Ioan, *Episcopulu Melchisedec discursu de recepțiune rostit în ședința solemnă a Academiei Române sub președenția M.S. regelui la 25 martie 1894*. Lito-Tipografia „Carol Gobl”, Strada Doamnei 16, București, 1984.
40. LEB, Ioan-Vasile, *Mitropolitul Marcu Eugenicul, al Efesului (1438 – 1439), apărător al Ortodoxiei în Conciliul de la Ferare-Florența*, în *Teologie și Istorie. Studii de Patristică și Istorie Bisericească*, Ed. Arhidiecezană, Cluj-Napoca, 1999.

41. MANOLESCU, Nicolae, *Istoria Critică a Literaturii române 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, 2008.
42. *Melchisedec Zugrăvit de câțiva dintre ucenicii săi*. Articole adunate și tipărite de Gherontie, episcopul Constanței, Tipografia sfintei Mănăstiri Cernica-Ilfov, 1939.
43. *Memoriu despre starea preoților din România și despre pozițiunea lor morală și materială*, Tipografia Cărților Bisericesci, București, 1888.
44. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Contribuții la istoria culturii și literaturii Române vechi*, Ed. Minerva, București, 1972.
45. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
46. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Limba slavă veche și redacțiile slavone. Slavona Românească, în Slava veche și slavona românească*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975.
47. MIHĂILĂ, Gheorghe, *Slavistica Românească după 1944 și sarcinile ei actuale*, Romanoslavica IV, București, 1969.
48. MUȘLEA, Candid, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, 2 vol., Brașov, 1946.
49. Nicholas V. RIASANOVSKY, *O istorie a Rusiei*, Institutul European Iași, 2001.
50. *Oameni și idei probleme de filologie*, Omagiu profesorului universitar Onufrie Vințeler cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, Ed., Risoprint, Cluj-Napoca 2001.
51. *Omagiu Mitropolitului Nicolae Colan (1893-1993)*, Cluj-Napoca, 1995.
52. *ORATORIU CUPRINDEȘDŪ ORATIUNILE SI RUGELE CE ADREȘĂ- ZĂ LUI D-DEȘ CRESTINIȘ ORTHODOXI COMBINATȘ IN MODULȘ ACESTA de MELCHISEDEK*, 1869.
53. PALEOLOGU, Alexandru, *Moștenirea creștină a Europei*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca.
54. PANAITESCU, P. P., *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, Vălenii de Munte, Așezământul tipografiei „Datina Românească”, 1928.

55. PANAITESCU, P.P., *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, Vălenii de Munte, Așezământul tipografiei „Datina Românească”, 1928.
56. PASCU, Ștefan (coord.), *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983.
57. PĂCURARIU Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Ed. Enciclopedică, București, 2002.
58. PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe române*, Ed. IBMBOR, București, 1992.
59. PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ediția a V-a, Editura Sophia, București, 2000.
60. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. IBMBOR, Vol. III, București, 1994.
61. PETRICEICU-HASDEU, Bogdan, „Episcopul Melchisedec”, *Revista nouă*, anul 1892, nr. 5, 15 august 1892, București.
62. PETROVICI, Emil, *Istoria Poporului Român Oglindită în Toponimie*, în *Studii de dialectologie și Toponimie*, Ed. Academiei Republicii socialiste România, București, 1970.
63. PETROVICI, Emil, *Studii de dialectologie și toponimie*, Ed. Academiei Române, București, 1970.
64. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Clerici ortodocși ctitori de limbă și cultură românească*, 1995.
65. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Melchisedec Ștefănescu, apărător al ortodoxiei*, în lucrarea *De la Filotei al Buzăului la Andrei Șaguna*, Sibiu, 1997.
66. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Mitropolitul Ardealului, De la Filotei al Buzăului la Andrei Șaguna*, Sibiu, 1997.
67. POCITAN, Veniamin, *Melchisedec ca membru al Sfântului Sinod (1861–1892)*, Tipografia Sfintei Mănăstiri Cernica-Ilfov, București, 1939.
68. RĂMUREANU, Ioan, *Istoria Bisericească Universală*, Ed. IBMBOR, București, 1992.
69. *Regulamentu de revisuirea și editarea cărților bisericicești române*, Anul V, 1880 – 1881, p. 186.

70. *Revista nouă*, anul 1892.
71. SAVIN, Pavel, *Câteva cuvinte asupra înființării și activității Seminarului „Veniamin Mitropolitul” din Iași cu ocaziunea serbării cente narului său*, București, 1904.
72. SAVIN, Pavel, *Câteva cuvinte asupra înființării și activității Seminarului „Veniamin Mitropolitul” din Iași cu ocaziunea serbării cente narului său*, București, 1904.
73. SAVIN, Pavel, *Câteva cuvinte asupra înființării și activității Seminarului Veniamin Costachi de la Iași, cu ocazia serbării centenarului său*. Iași, 1903
74. Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte pentru Nevoință*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2010.
75. *Slava veche și slavona românească*, coordonator Pandelescu Olteanu, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1975.
76. *Studii de limbă, literatură și metodică*, volum îngrijit de I. PĂTRUȚ și O. VINȚELER, Cluj-Napoca, 1977.
77. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Catalog de cărți sârbești și rusești, manuscrise vechi, ce se află în Biblioteca Sfintei Mănăstiri a Neamțului, precum și cuprinderea lor și de însemnările istorice ce se găsesc în ele, făcut de Pre-Sfințitul Melchisedec, episcopul Romanului în Sfânta Mănăstire Neamțul, la anul 1883, în zilele 5-8 septembrie*. Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, Anul II, Vol. III, Tipografia Academiei Române, București, 1884.
78. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*. 42 Tipografia C.A. Rosetti, str. Colțea 42. București, 1869.
79. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Romanu compusă după documente naționale-române și străine, editate și inedite*. București, Tipografia Națională, str. Academiei, 24, 1874.
80. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Cuvânt pentru școală și Biserica română ținut în catedrala mitropoliei din Iași, la 26 iunie 1885 cu ocaziunea Jubileului de 50 de ani de la înființarea Academiei Mihăilene*, Tipografia H. Goldner-Str. Primăriei, 1885.
81. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Didachiele sau Predicile Mitropolitului Antim Ivireanulu*, Tomul II. Tipografia Academiei Române, București, 1888.

82. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Jertfă pentru Unirea Principatelor*, Huși, 29 iunie 1856.
83. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Proiectu pentru revizuirea și editarea cărților bisericești*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1888.
84. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Răspunsul Sfântului Sinod la epistola Înalt Preasfinției Sale Ioacim*, fără an.
85. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei...*, București, Tipografia „C. A. Rosetti”, 1869.
86. ȘTEFĂNESCU, Melchisedec, *SKIȚE BIOGRAFICE DIN VIAȚA MITROPOLITULUI UNGRO-VLAHIEI FILARET AL II-le 1792 ȘI ALE ALTOR PERSOANE BISERICESTI CONTIMPORANE CU DÊNSUL*, București, Tipografia H. Goldner, Str. Primăriei, Iași, Strada Principatele-Unite 34.
87. *Testamentul P.S. Melchisedec*, Episcop de Roman, răposat în 16 Mai 1892, București 1982.
88. URECHIA, Vasile A., *Istoria școalelor de la 1800-1864 cu scurtă introducere cuprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea și cu numeroase fac-simile de documente, semnături, autografe etc.*, tomul I, București, Imprimeria Statului, 1892.
89. URECHIA, Vasile A., *Istoria școalelor de la 1800-1864 cu scurtă introducere cuprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea cu mai multe fac-simile*, Op încoronat de Academia Română, tomul II, București, Imprimeria Statului, 1892.
90. URECHIA, Vasile A., *Istoria școalelor de la 1800-1864 cu scurtă introducere cuprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea cu mai multe fac-simile*, tomul III, București, Imprimeria Statului, 1984.
91. URECHIA, Vasile A., *Istoria școalelor de la 1800-1864 cu scurtă introducere cuprinzând note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea cu mai multe fac-simile*, București, Imprimeria Statului, 1901.
92. VASILE, Vasile, *Episcopul Melchisedec Ștefănescu eminent ierarh, pedagog și om de cultură*, Arhiepiscopia Romanului, *Filocalia*, Roman, 2010.

93. VINȚELER, Onufrie, *Nicolae Drăganu și unele probleme de onomastică și toponimie*, în *Studii și cercetări de onomastică și etimologie*. Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2010.
94. VIZITIU, Mihai, BAHRIŢIN Dragoș, (coordonatori) și alții, *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, Iași, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2003.
95. XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediție de I. Vlădescu, vol. X, București, Ed. Cartea Românească, 1930
96. ZAMFIRESCU, Dan, *Paisianismul un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza vânturilor, București, 1996.

Studii și articole

97. APETREI, Partenie, *Mitropolitul Veniamin Costachi și muzica bisericească*, în *MMS*, an XLIII, nr. 1-2, 1967.
98. AVĂDANII, M.I. *Academia domnească-treaptă nouă în dezvoltarea învățăturilor înalte din Moldova*, în secolul al XVIII-lea, în *MMS*, anul LII, nr. 7 – 8, 1976.
99. ENESCU, N.C., *Data anaforalei Mitropolitului Iacob II Stamati privitoare la școlile din Moldova*, în *MMS*, anul XLVII, nr. 3-4, Iași, 1971.
100. ENESCU, N. C., *Veniamin Costachi ctitor și îndrumător al școlilor naționale din Moldova*, în *MMS*, anul XLIII, nr. 1-2, 1967.
101. ERBICEANU, Constantin *Note asupra istoriei bisericești a românilor pentru secolul al XIX-lea*, I, în *BOR*, anul XXVII, nr. 9, București, 1903.
102. GEORGESCU, N, *Preocupările de carte ale Ep. Melchisedec și biblioteca sa*, în *BOR*, anul LXXXI, nr. 11-12.
103. GHEORGHE, Vlad, *Episcopul Melchisedec*, în *MMS*, anul XXXIV, nr. 1-2, ianuarie – februarie, 1958.
104. GHEORGHITĂ, Ilie, *Cum se făcea primirea elevilor în Seminarul de la Socola între anii 1833-1840*, în *MMS*, anul LI, nr. 9-12, 1975.

105. GHEORGHITĂ, Ilie, *Grija deosebită a Mitropolitului Veniamin Costachi pentru ri dicarea nivelului cultural al clerului. Considerații în jurul unei scrisori inedite*, în *MMS*, anul XLVII, nr. 9-12, 1971.
106. GROSSUL, V. I., *Arhiva mitropolitului Arsenie Stadnițki ca sursă pentru istoria bisericilor ortodoxe rusă și română*, în *AIIX*, 1994, 31, p. 577-593, anul XXXVII (1961), nr. 3-4.
107. GROSU, Nicolae, *Episcopul Melchisedec al Romanului*, în *MMS*, anul XLV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie, 1969.
108. IONIȚĂ, Alexandru M., „Principiul autocefaliei în gândirea și scrisul episcopului academician Melchisedec Ștefănescu”, în *Autocefalia – libertate și demnitate*, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010.
109. IORGA Nicolae, *OAMENI ȘI CĂRȚI. DIN AMINTIRILE EPISCOPULUI MELCHISEDEC DE ROMAN*, în *Floarea Darurilor*, vol. II, Nr. 25, București, 16 septembrie, 1907.
110. LEMNY, Ștefan, *Iluminism și conștiință civică în scrierile bisericești din Moldova*, în *TV*, nr. 11-12, 1993.
111. MIHAIL, Paul, *Din corespondența episcopului Melchisedec*, în *BOR*, anul LXXVII, nr. 5-6, mai-iunie, 1959.
112. MIHAIL, Paul, *Geneza studiului, întocmit de Episcopul Melchisedec, despre Grigore Țamblac*, în *MMS*, anul XLV, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1969.
113. MIHAIL, Paul, *Geneza studiului, întocmit de Episcopul Melchisedec, despre Grigore Țamblac*, în *MMS*, anul XLV, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1969.
114. MIHAIL, Paul, *Legăturile culturale bisericești ale episcopului Melchisedec cu Rusia. Corespondență din anii 1849-1892*, în *MMS*, anul XXXVII (1961).
115. MOISESCU, Gheorghe I., *Bursieri români la Școalele Teologice din Rusia 1845-1856*, în *BOR*, anul LXIII, 1945.
116. MOSOR, Constantin, *Episcopul Melchisedec Ștefănescu 150 de ani de la naștere*, în *BOR*, anul XC, nr. 3-4, martie-aprilie, 1972.
117. PORCESCU, Scarlat, *Episcopul Melchisedec 80 de ani de la moartea sa*, în *MMS*, anul XLVIII, nr. 5-6, mai-iunie, 1972.
118. SPIRU, Ion, *Biserica și satul românesc*, în *BOR* (1979), anul XCVII.

119. STĂNILOAE, Dumitru, *Rolul ortodoxiei în formarea și păstrarea ființei poporului român și a unității naționale*, în *Ortodoxia*, anul XXX, 1979.
120. VASILESCU, Gheorghe, *Patriarhul Miron Cristea – Un luptător pentru unitatea neamului*, în *GB*, anul LIV, nr. 5-8, mai-august, 1998.
121. VLAD, Gheorghe, *Episcopul Melchisedec*, în *MMS*, anul XXXIV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie, 1958.